

86 s.

7. Standarts [Elektronny`j resurs] // Web-site ISTE – International Society for Technology in Education. – 2010. – Rezhym dostupu : <http://www.iste.org/standards/nets-for-students.aspx>. – Nazva z ekranu.

8. Baranovska O. Informatsiini kompetentnosti uchniv yak dydaktychna katehoriia / O. Baranovska // Bioloheia i khimiia v shkoli. - 2004. - № 6. - S. 32-34.

9. Spirin O. M. Informatsiino-komunikatsiini ta informatychni kompetentnosti yak komponenty systemy profesiino-spetsializovanykh kompetentnostei vchytelia informatyky [Elektronnyi resurs] / O. M. Spirin // Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia. - 2009. - № 5. - Rezhym dostupu: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/viewFile/183/169> - Nazva z ekranu.

10. Osnovy standartyzatsii informatsiino-komunikatsiinykh kompetentnostei v systemi osvity Ukrainy: metod. rekomendatsii [V. Yu. Bykov, O. V. Bilous, Yu. M. Bohachkov ta in.]; za zah. red. V. Yu. Bykova, O. M. Spirina, O. V. Ovcharuk. - K.: Atika, 2010. – 88 s.

Отримано редакцією 11.10.2018 р.

УДК 378.177

DOI: 10.31376/2410-0897-2018-3-38-65-72

Світлана Анатоліївна Тітаренко,

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри дошкільної педагогіки і психології
Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка,
e-mail: titarenko17.01@gmail.com

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЇ В МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті обґрунтовано актуальність проблеми розвитку емпатії в майбутніх вихователів закладу дошкільної освіти. Здійснено аналіз психолого-педагогічних досліджень з проблеми розвитку емпатії у педагогів. На основі аналізу наукових розвідок представлено підходи до визначення сутності поняття «емпатія». Охарактеризовано основні види та форми емпатії особистості. Визначено функції емпатії, які реалізуються в процесі міжособистісних стосунків і в спілкуванні. Розглядаються механізми формування емпатії. Обґрунтовано психолого-педагогічні умови розвитку емпатії в майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. Репрезентовано вправи для розвитку емпатії педагога.

Ключові слова: емпатія, види, форми, функції, механізми, майбутні вихователі, заклад дошкільної освіти, психолого-педагогічні умови.

Постановка проблеми. Найбільш важливою моральною якістю педагога є емпатійність, яка виражається у готовності до уважного сприймання переживань іншого, співчуття, співпереживання, допомоги, турботливого ставленні до вихованця як до індивідуальності та піклуванні про нього. Проникнення в стан іншої людини, співпереживання і співчуття їй, розуміння її внутрішнього світу є неодмінною умовою формування толерантної, гуманістично спрямованої, активної і діяльної особистості.

Слід зауважити, що емпатія вважається важливим чинником особистісного розвитку в професійній діяльності. Вона розглядається як ефективний засіб розкриття і розвитку міжособистісних стосунків, моральних відносин, естетичних норм, що культивуються. Емпатія сприяє налагодженню гуманних взаємин, альтруїстичного стилю поведінки. Емпатійне співчуття, співпереживання є мотивом-посередником у діяльності допомоги. Емпатійність є засобом обмеження людиною своєї агресивності. І нарешті, емпатія – необхідний складник емоційної зрілості людини, чинник міжособистісного порозуміння.

Взаємодія із людьми, а особливо з дітьми, потребує розвиненої та особливої системи почуттів. Саме тому для вихователів дуже важливою є така якість, як емпатія, що є запорукою успішної взаємодії педагога зі своїми вихованцями. Емпатія є важливим чинником розвитку особистості у її діяльності, засобом встановлення гуманних міжособистісних стосунків, формування альтруїстичного стилю поведінки. Тому ефективність професійної діяльності вихователя закладу дошкільної освіти значною мірою залежить від рівня сформованості та розвитку його емпатійних здібностей.

Освітній процес у закладі дошкільної освіти відбувається в постійній взаємодії вихователя і вихованця. Для успішного здійснення такої співпраці необхідні такт, толерантне ставлення до дітей, підвищена увага до їх індивідуальних особливостей, підтримка і схвалення найменшого успіху, прояв емпатії і вміння поставити себе на місце дитини, зрозуміти мету і мотиви її діяльності, доброзичливість, рефлексія (самоаналіз, оцінювання власної діяльності і її передумов, аналіз своїх думок і переживань), аналіз своїх дій, вміння швидко вносити корективи в освітній процес тощо. Знання механізмів розвитку емпатії

педагога, її видів, форм та функцій дозволить керувати моральним розвитком особистості, допомагати їй у гармонізації міжособистісних стосунків, гуманізувати суспільні відносини, наповнити загальнолюдські ідеали реальним змістом. Виходячи із цього, значущість і недостатня розробленість зазначених аспектів проблеми емпатії обумовили загальну спрямованість нашої роботи на дослідження процесу емпатійного розвитку майбутніх вихователів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливий інтерес до проблеми емпатії з'явився у зарубіжних дослідженнях у 50–70-ті рр. ХХ ст. в результаті поширення гуманістичної психології (А. Маслоу, Г. Олпорт, Е. Фром та ін.). Серед ключових людських потреб учені виокремили потребу в захищеності, розумінні власного внутрішнього світу іншою людиною, співчутті. Представники гуманістичного напрямку в зарубіжній психології та педагогіці (Дж. Вільсон, Р. Даймонд, А. Харріс та ін.) емоційні і моральні аспекти виносять на перший план у навчанні; мету ж виховання вони вбачають у домінуванні гуманних людей (Р. Бернс, Ч. Петтерсон, К. Роджерс), особистостей, які спроможні любити, глибоко співчувати, не здатні до агресії (А. Комбс, В. Мак-Даугл, П. Фрес), чуйні до проблеми інших, співчутливі (А. Маслоу, Ч. Труакс, М. Шелер). Означене вимагає створення таких міжособистісних відносин між викладачем і студентом – майбутнім педагогом, що покликані розвивати доброзичливість, терпимість, толерантність, чуйність, емпатію. На цьому фокусували увагу у своїх наукових розвідках видатні вітчизняні педагоги Г. Ващенко, О. Духнович, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський та психологи Д. Ельконін, Г. Костюк, П. Гальперін, О. Запорожець, С. Максименко, С. Рубінштейн та ін.

Дослідженню емпатії присвячено низку наукових робіт, у яких розкрито різні підходи як до трактування самої категорії, так і до її структури, механізмів формування, чинників розвитку емпатійності особистості та ін. Зокрема, у роботах С. Борисенка, Т. Гаврилової, Л. Джрнзян, Р. Карамуратова, М. Муканова та ін. розкриваються якісні особливості феномену емпатії, її проявів в інтерперсональних відносинах. Взаємозв'язки компонентів емпатії з різними психічними процесами і психологічними особливостями особистості досліджували А. Бодальов, Л. Стрелкова, І. Юсупов та ін.

Феномен емпатії залишається предметом гострих дискусій з боку філософів, етиків, педагогів, психологів, медиків, митців, етнологів. Актуальність проблеми вивчення емпатійності підтверджується даними досліджень сучасних педагогів та психологів – І. Беха, Т. Василюшиної, Л. Журавльової, В. Киричок, І. Когана, О. Кульчицької, М. Обозова, О. Пархоменко, Р. Павелківа, Т. Поніманської, О. Феніної, М. Хазанової, О. Чебикіна та ін.

Формулювання мети статті – здійснити теоретичний аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми розвитку емпатії педагога; визначити психолого-педагогічні умови розвитку емпатії майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти; репрезентувати вправи для розвитку емпатії педагога.

Виклад основного матеріалу. Значна кількість наукових досліджень, присвячених вивченню емпатії, засвідчує надзвичайну важливість цієї якості для успішної професійної діяльності особистості та її реалізації у соціумі. Зважаючи на те, що успішна діяльність вихователя закладу дошкільної освіти можлива лише за умови наявності сформованих умінь розуміти внутрішній світ дитини, її труднощі та особистісні проблеми, відгукуватися на її переживання, розуміти особливості емоційно-чуттєвої сфери, важливого значення набуває проблема розвитку емпатії педагога.

У педагогічній літературі зазначається, що навіть у багатьох педагогів з великим педагогічним стажем роботи емпатія достатньою мірою не розвинена. Вихователі з нерозвинутою емпатією нерідко допускають педагогічну нетактовність, вдаються до невиправданих покарань або моралізування. Вони не здатні стати на місце дитини, орієнтуватися у світі значущих для неї переживань, прийняти її оцінки як свої власні, а отже, не розуміють психологію вихованця. Спираючись на розвиток своїх емпатійних переживань, педагогу важливо навчитися приймати дитину такою, якою вона є, з її думками і бажаннями, її емоціями і поведінковими реакціями, з її почуттями і переживаннями.

У Вікіпедії зазначається, що слово «емпатія» походить від римського «*patho*», що означає глибоке, сильне, чутливе почуття (відчуття), близьке до *страждання*, префікс «*ем*» означає *спрямований* (скерований) усередину. Сутнісний зміст цього феномену може бути розкритий шляхом звернення до понять «симпатія», «співчуття», «співпереживання», які розроблялися у рамках філософії, етики, естетики, психології (В. Воррінгер, В. Дільтей, Т. Ліппс, Т. Рібо, А. Сміт, Г. Спенсер, Е. Тітченер, Г. Шелер).

Аналіз психолого-педагогічних досліджень зарубіжних і вітчизняних учених дозволяє нам стверджувати, що емпатія як полікомпонентний термін розглядається ними по-різному, а саме:

- пасивне співчуття, форма співучасті в емоційному стані партнера (А. Валлон, Т. Гаврилова, Т. Ліппс, Г. Саллівен, П. Фрес, М. Шелер, А. Шопенгауер);
- здатність людей сприймати одне одного та передбачати їхні дії (Р. Раймонд);
- можливість передати іншому здатність розуміння, сприйняття глибини його емоційного болю (Н. Роджерс);
- комплексна здатність послідовно виявляти емпатійне розуміння іншого в мові або дії

(Ю. Гіппенрейтер, Т. Корягіна, О. Козлова);

– раціонально-емоційно-інтуїтивна форма відображення, яка є найбільш вдалим засобом «входження» в психо-енергетичний простір іншої людини (В. Бойко);

– здатність прийняти роль іншого та адаптувати альтернативні перспективи партнера (Дж. Мід);

– уявне перенесення себе в думки, почуття і дії іншого і структурування світу за його зразком (Р. Даймонд);

– складне особистісне утворення, що забезпечує результативність дій педагога за рахунок позитивного сприймання учня, розуміння його емоцій та керування ними, прогнозування поведінки вихованця (Л. Малицька);

– специфічне новоутворення в структурі професійно-педагогічних властивостей педагога, системоутворювальний чинник, що детермінує ефективність педагогічного спілкування (Т. Василішина);

– соціально-психологічна властивість особистості, що включає адекватну вербальну та невербальну відповідь на переживання іншого (В. Лабунська);

– здатність педагога емоційно відгукнутися на дитячі почуття й переживання, розподіляти інтереси, ставати на місце вихованців шляхом емоційної ідентифікації у формі співпереживання (Н. Гузій).

Аналіз визначень терміна «емпатія» у психологічних і педагогічних словниках та запропонованих представниками вищезазначених підходів свідчить, що існує розмаїття трактувань цього поняття, отже, і значна кількість аспектів його вивчення. Отже, в основному науковці трактують емпатію як здатність людини, властивість особистості.

Вихованню емпатійної, співчутливої особистості вихователя важливого значення надавали відомі педагоги та психологи. Український учений-педагог В. Сухомлинський у своїх роботах значну увагу приділяв емоційній сфері, культурі почуттів педагога. Так, на його думку, турбота про благополуччя інших людей – одна із найголовніших. Уміння «відчувати душу» іншої людини, здатність розуміти її душевний стан є основоположними характеристиками особистості. В окресленому ним ідеалі педагога перша і визначальна риса – гуманізм, моральність. В. Сухомлинський радив педагогам формувати вміння відчувати себе в іншій людині й людину в самій собі. Без взаємного розуміння, допомоги, підтримки неможливе налагодження позитивних взаємин педагога з вихованцями. На переконання В. Сухомлинського, одне з важливих завдань педагогів – «пізнавати серцем усе, чим живе, що думає, з чого радіє й чим засмучується дитина» [10].

Проблеми емпатійності, доброти, людяності досліджуються у наукових доробках Ш. Амонашвілі. Слід зазначити, що вся його педагогічна система пронизана гуманізмом, любов'ю і повагою до вихованців. Шалва Олександрович тлумачить емпатійність як «тепло серця», як «дар відчуження іншої людини». У наукових працях «Психологічні основи педагогіки співробітництва», «Особистісно-гуманна основа педагогічного процесу» автор підкреслює, що емпатійність як особистісна риса педагогів є обов'язковою умовою для формування у дітей здатності «відчувати іншу людину» [1].

Для прояву емпатії як педагогічно значущого явища та якості особистості, на думку І. Сергєєва, є неприйнятним: уникати контактів, вважати недоцільним прояв інтересу до інших людей, спокійно ставитися до переживань та проблем інших особистостей; якщо вчитель, виявляючи емпатію до дитини, проєктує власні якості: недоліки, звички, власний емоційний досвід, установки, міфи – емпатія дає спотворену картину внутрішнього світу дитини [9, с. 39].

Заслуговують на увагу дослідження, присвячені з'ясуванню механізмів виникнення емпатії. Психологи, які вивчають проблему емпатії, переважно наголошують на таких її основних механізмах, як зараження та ідентифікація. Так, Т. Гаврилова та Ю. Менджеріцька окреслюють декілька механізмів емпатії. У міру виникнення в онтогенезі дослідниці вибудовують їх у наступній послідовності: емоційне наслідування і зараження, ідентифікація, розуміння емоцій інших і рефлексія. Емоційне наслідування і зараження є основою для встановлення контакту з оточуючими, передумовою для емоційного обміну, для формування поведінкових дій і для сприйняття і вміння відобразити експресивні особливості поведінки інших. Саме завдяки ідентифікації виникає емоційний зв'язок між суб'єктами сприймання, що допомагає приймати цінності, норми, переживання оточуючих як власні [2; 7].

П. Массен і Дж. Конджер вважають, що механізмом емпатії є наслідування. Ідентифікацію ж вони розуміють як «більш тонкий» процес сприйняття загальних зразків мислення і поведінки, що характеризуються потужним емоційним зв'язком з оточуючими [6, с. 200]. Подібних поглядів дотримується Н. Ньюкомб. Він також трактує наслідування як елементарне копіювання певного виду поведінки, а під ідентифікацією має на увазі механізм, за допомогою якого людина сприймає окремі риси поведінки оточуючих, а також у цілому особистість [8].

Низка вчених до механізмів емпатії відносить децентрацію (Т. Гаврилова, Т. Пащукова, О. Цветкова). Під децентрацією розуміється така розумова дія, за допомогою якої людина здатна стати на позицію іншого, з якої розкривається її система відносин. Для емпатійної особистості децентрація – це механізм подолання егоцентризму, що полягає в зміні точки зору і позиції суб'єкта [2]. Варто зазначити, що на сьогоднішній день проблема дослідження механізмів виникнення емпатії продовжує залишатися актуальною.

З огляду на переживання об'єкта емпатії емпатійні переживання можуть бути адекватними і неадекватними: одні люди можуть радіти чужому горю, інші – співчувати. Узявши за основу особливості вияву, емпатію в психології поділяють на такі види: емоційна емпатія – реакція афективного типу, заснована на механізмах проєкції і наслідуванні моторних та афективних реакцій іншої людини; готовність відгукнутися на почуття і душевні хвилювання; когнітивна емпатія – вид емпатії, що ґрунтується на розумових процесах: здатності інтенсивно проаналізувати інформацію про співрозмовника, готовність зрозуміти і прийняти його позицію, а також здатність передбачити його психологічні реакції в конкретних ситуаціях; поведінкова емпатія – реакція вольового типу, що виражається у мотивації до альтруїстичної поведінки, спрямованої на поліпшення її емоційного стану; естетична емпатія – чуттєве розуміння художнього об'єкта, який є джерелом естетичного задоволення [3].

У сучасній психології наголошується на тому, що емпатія може бути спрямована як на самого себе, так і на іншу людину. Тому основними формами емпатії є співпереживання – переживання індивідом тих самих емоційних станів, почуттів, які відчуває інший, і співчуття – емоційне сприйняття негараздів іншого безвідносно до власного стану і дій. Досліджуючи даний аспект, Т. Гаврилова виявила, що співпереживання як більш безпосередня концентрована форма емпатії проявляється частіше, а співчуття як більш складна, опосередкована моральним знанням форма емпатійних переживань – рідше. Більшою мірою висловлюється співчуття, ніж співпереживання [2].

Зарубіжними дослідниками емпатії були виявлені дві її найважливіші функції: емпатія є детермінантою поведінки, вона пов'язана з альтруїзмом (М. Дауголл, Є. Лібхарт, Т. Ліппс, Ф. Олпорта, Т. Рібо); емпатія – це специфічна емоційна форма пізнання, об'єктом якої є людина (У. Мак, С. Маркус, К. Роджерс). Аналіз наукової літератури дозволив нам виокремити основні функції емпатії: синхронізація взаємин людей, які спілкуються і взаємодіють, а отже – поліпшення психологічної атмосфери і створення стану довірливості; пізнавальна функція, пов'язана з відчуттям емоційного стану і «емоційним» розумінням іншої людини; психотерапевтичний вплив, що сприяє зниженню емоційного напруження.

Емпатія є інтегративною якістю особистості. Вона має взаємозв'язок з її індивідуально-типологічними особливостями (чутливістю нервової системи, розвитком її сигнальної системи, емоційною лабільністю, невротичністю депресивністю, реактивною агресивністю, фемінінністю-маскулінністю, жорсткістю-чутливістю, соціальним типом особистості), самосвідомістю (самооцінкою, Я-концепцією, самовизначенням) та спонукальною сферою (потребами, цінностями, спрямованістю). Емпатія є засобом соціалізації й адаптації суб'єкта до навколишнього середовища, а також необхідною умовою гармонійного розвитку особистості. Емпатійне ставлення до дітей, батьків та колег є визначальним чинником конструктивного розвитку підростаючої особистості [3].

Функціональну роль емпатії в педагогічній діяльності досліджувала О. Кайріс. Педагогічна емпатія визначається нею як здатність педагога до реалізації емпатійної педагогічної дії. Емпатійна педагогічна дія – це специфічна активність вихователя, яка проявляється у формі емпатійного контакту з дітьми і становить структуру, кожен компонент якої містить емпатійний складник. Такий контакт дозволяє дітям розкриватися повніше як партнерам по спілкуванню і завдяки цьому сприяє їх індивідуальному розвитку. Досягаючи відчутних, особисто значущих результатів у виконанні завдань, що позитивно (емпатійно) оцінюються вихователем, дитина переживає задоволення. Наслідком і результатом цього процесу є зсув мотиву на мету: дитина вже сама прагне до дії, намагається бути емпатійною і самостійною [4].

Емпатія в дослідженні О. Коваленко аналізується як чинник атракції (притягування, приваблення). Підвищуючи рівень емпатії педагогів, можна сприяти виникненню атракції у взаємовідносинах їх з дітьми, що сприяє оптимізації праці педагога [5].

Отже, в умовах функціонування сучасного закладу дошкільної освіти емпатія є однією з професійно значущих якостей особистості вихователя, необхідною для успішного налагодження педагогічної взаємодії між суб'єктами освітнього процесу.

Таким чином, ми бачимо, що незалежно від теоретичних підходів окремих науковців до визначення структури професійно значущих якостей педагога, вагоме місце має здібність проникати у внутрішній стан дитини, поставити себе на її місце, аналізувати та передбачати її можливі реакції на різноманітні педагогічні впливи. Принципово важливою умовою співпраці педагога й дітей є мистецтво вловлювати всі складні і нерідко дуже тонкі нюанси її психіки, вміння бачити світ її очима.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив виокремити психолого-педагогічні умови, реалізація яких забезпечує розвиток емпатії майбутніх вихователів:

1. Створення сприятливого психолого-емоційного мікроклімату на заняттях. Сприятливий психолого-емоційний мікроклімат передбачає взаєморозуміння суб'єктів освітнього процесу, орієнтацію на загальнолюдські цінності, сприйняття особистості як найвищої цінності (милосердя, розвиток уміння зрозуміти емоційний стан іншого, безцінне його сприймання, надання безкорисливої допомоги, співвіднесення особистого із загальнолюдськими інтересами), адекватне оцінювання своїх знань, умінь і

навичок та постійне їх удосконалення. Така атмосфера сприяє розкріпаченню емоційно-рефлексивної сфери, розвитку соціальної перцепції, емоційної реактивності, співпереживанню, доброзичливості, емпатійному розумінню іншого, гнучкості поведінки, спільному пошуку вирішення проблеми, творчості.

2. Організація спілкування викладача зі студентами і студентів між собою, постійне включення студентів у процес спілкування. Спілкування є однією з форм взаємодії викладача зі студентами. Оскільки спілкування є безпосереднім, то воно має для суб'єктів взаємодії особистісний сенс, оскільки залучає їх до цього процесу. Під час спілкування викладача зі студентами наголошується на його гуманістичній спрямованості, виділяються пізнавальна й комунікативна функції. Майбутні вихователі повинні пам'ятати, що в цьому процесі повно розкривається внутрішня сутність людини за допомогою вербальних і невербальних засобів. Зовнішні прояви внутрішнього світу особистості сприймаються й оцінюються іншими через призму їхнього життєвого досвіду і засвоєних моральних, естетичних, ціннісних норм і принципів. Навчитися гуманно й ефективно спілкуватися студент мусить на заняттях у процесі вирішення різноманітних ситуацій, які сприяють формуванню комунікативних умінь і емпатійних якостей.

3. Діалогізація освітнього процесу та моделювання навчально-професійних ситуацій. Робота з майбутніми вихователями розрахована на актуалізацію здатності не тільки аналізувати, але і відчувати все, що відбувається з дитиною, пояснити, а головне спрогнозувати поведінку дитини в тій чи іншій конкретній життєвій ситуації. Головним для вихователя є незалежна від віку й обставин здатність поставити себе на місце дитини, а потім проаналізувати власну реакцію – почуття, думки, поведінку. При цьому почуття розглядаються як емоційні реакції на ситуацію, думки – як ідеї, що виникають у відповідь на отриману інформацію, поведінка – те, що педагог робить відповідно до почуттів та думок у конкретних умовах, ситуаціях.

4. Розвиток позитивного ставлення до самого себе й інших людей, розвиток педагогічного оптимізму. Самопізнання, самореалізація і саморозвиток особистості, як стверджує Л. Сохань, – це природні взаємозумовлені процеси. Пізнаючи себе, особистість розвивається, а розвиваючись, реалізує себе. Самореалізуючись, особистість завжди виходить за межі досягнутого. Люди з оптимістичним ставленням до життя позитивно налаштовані і завжди досягають поставленої мети. Вони вірять в успіх, а підсвідомість лише виконує закладену в неї програму. Такі люди щасливі: легко переживають невдачі, всією душею радіють успіхам і не схильні до невротичних захворювань. За словами психологів, невдачі є одним із головних бар'єрів на шляху розвитку особистості. У вихованні оптимістичного ставлення до життя доцільно використовувати взаємодію між емоцією радості, пізнавальними процесами та поведінкою. Чим більшим є позитивне уявлення людини про себе, тим оптимістичнішим є її ставлення до життя.

5. Широке використання методів роботи, що допомагають студентам повніше зрозуміти сутність гуманістичних відносин, отримати досвід розв'язання педагогічних проблем, виходячи з принципів гуманізму (моделювання педагогічних ситуацій, тренінгові вправи, ділові ігри, дискусії, мікрвикладання, вирішення проблемних задач). Викладачу важливо змоделювати гуманістичне освітнє середовище, яке б забезпечувало розвиток гуманістичної спрямованості майбутнього вихователя, застосовувати активні та інтерактивні методи навчання: роботу в мікрогрупах, дискусії, кейс-метод, «мозковий штурм», «акваріум», драматизація, ігрові вправи, мікрвикладання, тренінг тощо. На практичних заняттях доцільно використовувати діагностику для оцінювання рівня сформованості емпатійності в майбутніх вихователів.

Для розвитку в майбутніх вихователів емпатії, емоційної виразності, активного слухання, підтримання діалогу в процесі вивчення дисципліни «Психологія дитяча» пропонуємо такі вправи:

Вправа «Мій настрій»

Щоб правильно і швидко зрозуміти почуття інших, важливо навчитися прислухатись до власних відчуттів: визначати їх, порівнювати, демонструвати те чи інше почуття, зайве слово своєю поведінкою. Учасникам пропонується завдання зосередитись на своєму внутрішньому стані та визначити, у якому настрої зараз вони перебувають. Ведучий пропонує кожному прикріпити до одягу значок з відповідним зображенням, що символізує певний настрій (гарний настрій – сонечко, негативні почуття – хмаринка; небажання спілкуватись – блискавка). Ведучий пропонує учасникам сісти в коло, уважно подивитися один на одного та спробувати зрозуміти стан і настрій інших учасників.

Вправа «Асоціації»

Учасникам пропонується подивитись на свого сусіда зліва та спробувати уявити вищенаведені асоціації.

Якою він міг би бути твариною? Чому?

Якою він міг би бути стихією? Чому?

Якою він міг би бути квіткою? Чому?

Якби він був почуттям, то яким? Чому?

На яку пору року він схожий? Чому?

Вправа «Подорож у дитинство»

Пропонується об'єднатися у пари і уявити, яким партнер був у дитинстві, що любив, у які ігри грав,

як поведився, про що мріяв.

Вправа «Зрозумій іншого»

Кожен учасник повинен упродовж 2–3 хвилин описати настрій когось у групі. Уявити, відчуті цю людину, її стан, емоції, переживання й усе це написати на папері. Потім усі описи зачитуються вголос і підтверджується їх достовірність.

Вправа «Люблячий погляд»

Одному учаснику пропонується вийти за двері. Його завдання – повернувшись до аудиторії, визначити, хто з групи дивиться на нього «люблячим» поглядом (їх ведучий обирає за його відсутності – 2–3 особи. Потім обирається інший учасник, який відгадуватиме.

Вправа «Епітети»

Учасникам пропонується набір фотографій із зображенням людей, що перебувають у різних емоційних станах. Кожний учасник отримує фото певного емоційного стану. Потрібно уважно проаналізувати фотографії та охарактеризувати стан того, хто на фото. Слід дібрати не менше 7 епітетів, що розкривають характер людини та її емоційний стан. Наприклад: ця людина спокійна, лагідна, слабка, щира, доброзичлива, поступлива, проста, весела, радісна, безтурботна.

Вправа «Відзеркалення почуттів»

Усі учасники об'єднуються в пари. Перший партнер вимовляє емоційно забарвлену фразу. Другий учасник спочатку повторює своїми словами зміст того, що почув, а потім намагається визначити почуття, яке відчуває партнер у момент вимовлення фрази. Партнер оцінює точність обох відзеркалень. Потім учасники міняються ролями.

Вправа «Переживання»

Пропонується створити мімічний портрет стану, що переживається. Опис стану (або настрою) фіксується на картці. Той, хто отримав картку, сідає за стіл перед аудиторією і виконує завдання. Аудиторія не знає змісту картки, вона відгадує стан за мімікою.

Вправа «Усмішка»

Учасникам пропонується розставити товаришів по колу відповідно до того, як сприймається їхня усмішка: а) від напруженої до спокійної; б) від вільної до скутої; в) від радісної до сумної. Зробити спробу передати доброзичливу усмішку по ланцюжку, дивлячись на обличчя один одного.

Вправа «Вираз обличчя»

Учасникам пропонується розташувати товаришів по колу залежно від виразу обличчя: а) від сумного до веселого; б) від того, що розташовує до спілкування, до того, що насторожує; в) від того, що стомилося, до того, що відпочило.

Висновки. Отже, емпатія – це полікомпонентний термін і його сутність тлумачиться з позицій філософії, етики, естетики, соціології, психології, педагогіки. Аналіз наукової літератури засвідчив, що емпатія є професійно важливою якістю вихователя закладу дошкільної освіти, яка допомагає проникати за допомогою почуттів у душевні переживання вихованців, співчувати їм, співпереживати та надавати підтримку й допомогу. Вона є провідним чинником успішної діяльності педагога. Аналіз психолого-педагогічних досліджень, присвячених проблемі емпатії, дозволяє стверджувати, що існує розмаїття трактувань цього поняття, отже, і значна кількість аспектів його вивчення. В основному науковці трактують емпатію як здатність людини, властивість особистості. Охарактеризовано основні види (емоційна, когнітивна, поведінкова, естетична) та форми емпатії (співпереживання, співчуття) особистості. На основі аналізу наукової літератури визначено функції емпатії, які реалізуються у процесі міжособистісних стосунків і в спілкуванні: синхронізація взаємин людей, які спілкуються і взаємодіють; пізнавальна функція, що пов'язана з відчуттям емоційного стану і «емоційним» розумінням іншої людини; психотерапевтичний вплив, що сприяє зниженню емоційного напруження. Охарактеризовано механізми формування емпатії: зараження й ідентифікація. Науково обгрунтовано педагогічні умови, які забезпечують формування емпатії майбутнього вихователя: створення сприятливого психолого-емоційного мікроклімату на заняттях; організація спілкування викладача зі студентами і студентів між собою, постійне включення студентів у процес спілкування; діалогізація освітнього процесу та моделювання навчально-професійних ситуацій; розвиток позитивного ставлення до самого себе й інших людей, розвиток педагогічного оптимізму; широке використання методів роботи, що дають можливість студентам повніше зрозуміти сутність гуманістичних відносин, отримати досвід розв'язання педагогічних проблем, виходячи з принципів гуманізму.

Проведене дослідження не вичерпує багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв'язання проблеми розвитку емпатії майбутнього вихователя. Перспективними напрямками подальших наукових розвідок вважаємо дослідження ролі емпатії в налагодженні комунікації вихователя закладу дошкільної освіти з дітьми, їхніми батьками та колегами.

Список використаних джерел та літератури

1. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса : монография /

Ш. А. Амонашвили. – Минск : Университетское, 1990. – 560 с.

2. Гаврилова Т. П. Социальная децентрация и ее роль в развитии эмпатии / Т. П. Гаврилова // Теоретические и прикладные проблемы познания людьми друг друга. – Краснодар: Изд-во Кубанского ун-та, 1979. – С. 10–11.

3. Журавльова Л. П. Психологія емпатії / Л. П. Журавльова. – Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.

4. Кайрис Е. Д. Особенности формирования педагогической эмпатии у будущих учителей / Е. Д. Кайрис // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі. Зб. наук. праць. – Рівне : Ліста, 2001. – С. 195–198.

5. Коваленко О. Г. Развитие эмпатии та атракції майбутнього педагога за умов професійного спілкування : автореф. дис канд. психол. наук: 19.00.07 / О. Г. Коваленко. – К., 2004. – 21 с.

6. Массен П. Развитие личности ребенка / П. Массен, Дж. Конджер, Дж. Коган, А. Хьюстон. – М. : Прогресс, 1987. – 272 с.

7. Менджерицкая Ю. А. Особенности эмпатии субъектов затрудненного и незатрудненного общения в ситуациях затрудненного взаимодействия : дис. ... канд. психол. наук / Ю. А. Менджерицкая. – Ростов-на-Дону, 1998. – 289 с.

8. Ньюкомб Н. Развитие личности ребенка / Н. Ньюкомб. – СПб. : Питер, 2002. – 639 с.

9. Сергеев И. С. Основы педагогической деятельности : учеб. пособ. / И. С. Сергеев. – СПб. : Питер, 2004. – 316 с.

10. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5-ти тт. – Т. 2. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – 670 с.

Светлана Анатольевна Титаренко,

кандидат педагогических наук, доцент
кафедры дошкольной педагогики и психологии
Глуховского национального педагогического
университета имени Александра Довженко,
e-mail: titarenko17.01@gmail.com

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ЭМПАТИИ У БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ УЧРЕЖДЕНИЙ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье определена актуальность проблемы развития эмпатии у будущих воспитателей учреждения дошкольного образования. Осуществлен анализ психолого-педагогических исследований по проблеме развития эмпатии у педагогов. На основе анализа научных исследований представлены подходы к определению сущности понятия «эмпатия». Охарактеризованы основные виды и формы эмпатии личности. Определены функции эмпатии, которые реализуются в процессе межличностных отношений и в общении. Рассматриваются механизмы формирования эмпатии. Обоснованы психолого-педагогические условия развития эмпатии у будущих воспитателей учреждений дошкольного образования. Представлены упражнения для развития эмпатии педагога.

Ключевые слова: эмпатия, виды, формы, функции, механизмы, будущие воспитатели, заведение дошкольного образования, психолого-педагогические условия.

Svitlana Titarenko,

Candidate of pedagogical sciences,
associate professor the chair of preschool pedagogy
and psychology Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University,
e-mail: titarenko17.01@gmail.com

PSIKHOLOGO-PEDAGOGICAL TERMS OF EMPATII DEVELOPMENT FOR FUTURE EDUCATORS OF PRESCHOOL EDUCATION ESTABLISHMENTS

***Introduction.** The most essential moral quality of a teacher which determines humanism of his profession is a permanent willingness to be able to hear out, to give a suitable advice, help, to behave attentively to the pupil as to the individuality and to care of him. Co-operating with people, and especially with children, needs the developed and special system of senses. For this reason for educators it is very important to hew such quality, as empatiya, that is the mortgage of successful teacher's co-operation with the pupils. Mechanisms knowledge of development of teacher's empatihy, its kinds, forms and functions, will allow to manage moral development of personality, to help her in harmonization of interpersonally relations, to humanize public relations, to fill all common mankind's ideals with real maintenance. Coming from it, meaningfulness and insufficient development of the noted aspects of the*

empathy's problem of stipulated the general orientation of our work on the research of empathy process of future educators' development.

Purpose – to carry out a theoretical analysis of psychological and pedagogical and methodical literature on issue of the development of teacher's empathy; to define psychological and pedagogical terms of development of empathy in future educators of preschool education establishments; to present exercises for development of teacher's empathy.

Methods. Analysis, synthesis, comparison, classification, specification, generalization of scientific sources on the research problem; studying of pedagogical experience, regulations to clarify the essence of the basic concepts of the research.

Results. Scientifically grounded pedagogical terms which provide forming of empathy in a future educator: creation of favorable psycho-emotional microclimate on the lessons; organization of teacher's intercourse with students and students between themselves, permanent plugging of students in the intercourse process; dialogization of the educational process and design of educational-professional situations; development of positive attitude toward himself and other people, development of pedagogical optimism; wide usage of work of methods, which enable students understand to completer the essence of humanism relations, to get experience of decision of pedagogical problems, coming from principles of humanism.

Originality. The concept of «empathy» is analyzed taking into account the peculiarities of the teachers' professional activity of the preschool education institution in the conditions of humanization of preschool education; characterizes the main types, forms and functions of empathy as a professionally significant quality of the personality of the teacher of the preschool education institution; scientifically substantiated necessity and the possibility of creation of special pedagogical conditions that promote the development of empathy among teachers of pre-school establishments in the process of vocational training.

Conclusion. The analysis of psychological and pedagogical research devoted to the problem of empathy, has allowed to isolate the basic directions and approaches to the definition of its essence. The main types (emotional, cognitive, behavioral, aesthetic) and forms of empathy (empathy, sympathy) of the person are characterized. On the basis of the analysis of scientific literature, the functions of empathy are realized, in the process of interpersonal relations and in communication: synchronization of the people relations who communicate and interact; cognitive function, which is associated with a feeling of emotional state and «emotional» understanding of another person; psychotherapeutic effect, which helps to reduce emotional stress. Mechanisms of formation of empathy: infection and identification are characterized. The pedagogical conditions that provide the formation of the empathy of the future educator are scientifically substantiated.

Key words: empathy, types, forms, functions, mechanisms, future educators, institution of pre-school education, psychological and pedagogical conditions.

References

1. Amonashvily Sh. A. Lychnostno-humannaia osnova pedahohycheskoho protsessa : monohrafiya / Sh. A. Amonashvily. – Mynsk : Unyverstyetskoe, 1990. – 560 s.
2. Havrylova T. P. Sotsyalnaia detsentratsiia y ee rol v razvytyi empaty / T. P. Havrylova // Teoretycheskye y prykladnye problemy poznaniia liudmy druh druha. – Krasnodar: Yzd-vo Kubanskoho un-ta, 1979. – S. 10–11.
3. Zhuravlova L. P. Psykholohiia empatii / L. P. Zhuravlova. – Zhytomyr : Vydavnytstvo ZhDU im. I. Franka, 2007. – 328 s.
4. Kairys E. D. Osobennosty formirovaniia pedahohycheskoi empaty u budushchykh uchyteli // Psykholoho-pedahohichni osnovy humanizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu v shkoli ta vuzi. Zb. nauk. prats. – Rivne : «Lista», 2001. – S. 195–198.
5. Kovalenko O.H. Rozvytok empatii ta atraktsii maibutnoho pedahoha za umov profesiinoho spilkuvaniia : avtoref. dys kand. psykol. nauk: 19.00.07. / O. Kovalenko. – K., 2004. – 21 s.
6. Massen P. Razvytye lychnosty rebenka / P. Massen, Dzh. Kondzher, Dzh. Kohan, A. Khiuston. – M. : Prohress, 1987. – 272 s.
7. Mendzherytskaia Yu. A. Osobennosty empaty subektov zatrudnennoho y nezatrudnennoho obshcheniia v sytuatsiakh zatrudnennoho vzaymodeistviia : dys. ... kand. psykol. nauk / Yu. A. Mendzherytskaia. – Rostov-na-Donu, 1998. – 289 s.
8. Niukomb N. Razvytye lychnosty rebenka / N. Niukomb. – SPb. : Pyter, 2002. – 639 s.
9. Serheev Y. S. Osnovy pedahohycheskoi deiatelnosti : ucheb. posob. / Y. S. Serheev. – SPb. : Pyter, 2004. – 316 s.
10. Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory: V 5-ty tt. – T. 2. / V. O. Sukhomlynskyi. – K. : Radianska shkola, 1976. – 670 s.

Отримано редакцією 12.09.2018 р.